

INSTITUTE OF LITHUANIAN HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

1991, 07

VILNIUS 1993

INSTITUT FÜR GESCHICHTE LITAUENS

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

1991

VILNIUS 1993

ИНСТИТУТ ИСТОРИИ ЛИТВЫ

ЕЖЕГОДНИК
ИСТОРИИ
ЛИТВЫ
ГОД 1991

ВИЛЬНЮС, ИЗДАТЕЛЬСТВО НАУКИ И ЭНЦИКЛОПЕДИЙ, 1993

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS

1991 METAI

VILNIUS, MOKSLO IR ENCIKLOPEDIJŲ LEIDYKLA, 1993

UDK 947.45
LI 237

Redakcinė kolegija:

Vytautas Merkys (vyr. redaktorius), Tamara Bairauskaitė, Alfonsas Eidintas, Eugenijus Jovaiša, Vacys Milius, Leonas Mulevičius, Rita Strazdūnaitė (sekretorė), Adolfas Tautavičius, Irena Valikonytė, Regina Žepkaitė (vyr. redaktoriaus pavaduotoja)

Redakcijos adresas:
2600 Vilnius, T. Kosciuškos 30

Išleista pagal Lietuvos istorijos instituto užsakymą

JANINA MORKŪNIENĖ

ARKLIŲ KINKYMO BŪDAI IR JŲ AREALAS LIETUVOJE XIX A. ANTROJOJE—XX A. PIRMOJOJE PUSĖJE

Pakinktai — sudėtinė valstiečių kinkomojo transporto dalis, ir jų nušvietimas etnografiniu aspektu gali būti svarbus ūkio ir technikos istorijai. Pakinktų kompleksai, jų paplitimas ir naudojimas valstiečių ūkyje padeda atskleisti atskirų Lietuvos regionų savitumus, bendrumus su artimiausiais kaimynais, naujovių plitimo kryptis. Kaip ir kinkomojo transporto priemonių, pakinktų tobulėjimą skatino bendra technikos pažanga, kaimyninių kraštų įtaka, ūkinė veikla. Valstiečių turėti pakinktai apskritai atspindėjo jų ekonominę bei socialinę padėtį.

Kolūkiniais metais kinkomojo transporto priemonės neteko pirmykštės gavybos reikšmės ne tik dėl žemės ūkio mechanizavimo, bet ir dėl gamybos priemonių suvisuomeninimo. Joms liko tik pagalbinis vaidmuo. Vietinės pramonės ministerijai priklausančios pakinktų įmonės gamino standartinius, dažnai prastus pavalkus ir plėškes visiems Lietuvos ūkiams, ir tai pamažu niveliavo jų etnografinius savitumus.

Straipsnyje, remiantis archyvų, muziejų duomenimis, amžininkų paminėjimais, literatūra, taip pat etnografinėse ekspedicijose surinkta ir kartografuota aprašomąja bei iliustracine medžiaga, nustatomi XIX a. antrojoje pusėje—XX a. pradžioje ir XX a. 3—4-ajame dešimtmetyje valstiečių vartotų pakinktų kompleksų ir kinkymo į darbinės ir šventines susisiekimo priemones, arimo ir akėjimo padargus būdų arealai, nurodomi arklių kinkymo etnografiniai savitumai, kai kurių pakinktų dalių atsiradimo bei išnykimo priežastys ir laikas.

Iki XX a. 7-ojo dešimtmečio pakinktų bei kinkymo būdų ir jų paplitimo Lietuvoje nuosekliai netyrinėta. 1939 m. „Žemės ūkio“ žurnale veterinarijos gydytojas K. Kanauka paskelbė straipsnį, kuriame apžvelgė pas mus dažnai vartojamas įvairias pakinktų rūšis. Straipsnis zoohigienos pobūdžio — autorius trumpai apibūdina pakinktų teigiamas ir neigiamas savybes¹. Panašią brošiūrą, skirtą kolūkiečiams padėti tinkamai vartoti pakinktus, 1952 m. paskelbė veterinarijos gydytojas J. Pipiras². Abiejų darbų autoriai nekėlė sau tikslo apibrėžti pakinktų paplitimo arealus.

Etnografiniu požiūriu pirmoji pakinktais Lietuvoje susidomėjo

S. Bernotienė. Trumpai apibūdinusi kinkymo tipus, ji nurodė apytikres nedatuotas jų paplitimo ribas³. Du kinkymo tipus — vieno ir dviejų arklių — bei kai kuriuos sritinius kinkymo savitumus pažymėjo R. Merkienė⁴.

Lietuvoje naudojamus arklių pakinktus minėjo P. Dundulienė⁵. Pabaltijo pakinktus nagrinėjęs A. Viires lietuvių ir Lietuvoje vartuosius⁶. Darbinių pakinktų kompleksus ir kinkymo į vežimus būdus, taip pat darbinius bei šventinius kinkymo pavalkais su viržiais būdus yra nagrinėjusi straipsnio autorė⁷.

Duomenys apie pakinktus archyvinuose šaltiniuose labai fragmentiški: tai tik kai kurių pakinktų ar jų dalių išvardijimas. Daugiau duomenų yra iš dvarų, mažiau — iš valstiečių ūkių.

1588 m. Lietuvos Statute surašytos valstiečių kai kurių pakinktų kainos⁸. Iš T. Lepnerio sužinome, kuo kinkė arklius Mažosios Lietuvos valstiečiai⁹, o iš K. Donelaičio, L. A. Jucevičiaus, M. Valančiaus, M. Katkaus raštų, — kiek arklių kinkyta į susisiekimo priemones įvairiose Lietuvos vietovėse skirtingais laikotarpiais¹⁰. Apie XIX a. antrosios pusės Suvalkijos pakinktus galima spręsti iš O. Čarnecko, J. Staugaičio ir J. Radziukyno užuominų¹¹. Autorė rėmėsi respublikos muziejuose ir bibliotekose sukaupta aprašomąja medžiaga. Pažymėtini V. Vaitiekūno, S. Daunio ir V. Martinkaus 1938—1941 m. kai kuriose Šiaulių aps. vietovėse padaryti aprašai¹², taip pat Lietuvos istorijos ir etnografijos muziejuje¹³, Vilniaus universiteto Mokslinės bibliotekos Rankraščių skyriuje¹⁴ bei Kauno M. K. Čiurlionio dailės muziejuje esantys aprašai¹⁵. Svarbiausią ir gausiausią aprašomąją ir iliustracinę medžiagą autorė surinko Lietuvos istorijos instituto 1969—1985 m. surengtose etnografinėse ekspedicijose¹⁶. Šiek tiek duomenų apie pakinktus yra atsiuntę kraštotyrininkai¹⁷. Respondentų ir jų senelių prisiminimai, straipsnio autorės stebėjimai ir tų žinių lyginimas su archyvų ir kitais rašytiniais duomenimis padėjo pasekti kinkymo būdų arealų raidą intensyviausiu transporto priemonių plėtotes laikotarpiu — XIX a. antroje — XX a. pirmojoje pusėje.

Minėtos medžiagos analizė parodė, kad įvairiuose Lietuvos etnografiniuose regionuose arklius kinkė skirtingai. Nagrinėjamoju laikotarpiu vartojo 3 pakinktų kompleksus: pavalkus su lanku, pavalkus su viržiais ir plėskes. Šie trejopi pakinktai skiriasi sudėtinėmis bei pagrindinėmis traukiamosiomis dalimis. Priklausomai nuo pakinktų rūšių įvairias susisiekimo priemones, žemės ūkio padargus dėl kinkomų arklių skaičiaus vartojo ir skirtingus kinkymo būdus.

Feodalizmo ir kapitalizmo laikotarpiu Lietuvoje įvairiems ūkio darbams valstiečiai į susisiekimo priemones ir žemės ūkio padargus dažniausiai kinkė 1 arba 2 arklius. Tik labai blogais keliais (ypač rudenį) ir vežti itin sunkiems kroviniams (žemės ūkio mašinoms ir kt.) kinkė 3—4 ir daugiau arklių vienoje eilėje arba prategiui. Kartais ketvertu arklių prategiui po du kinkė turtingų ūkininkų iškilmingoms laidotuvėms.

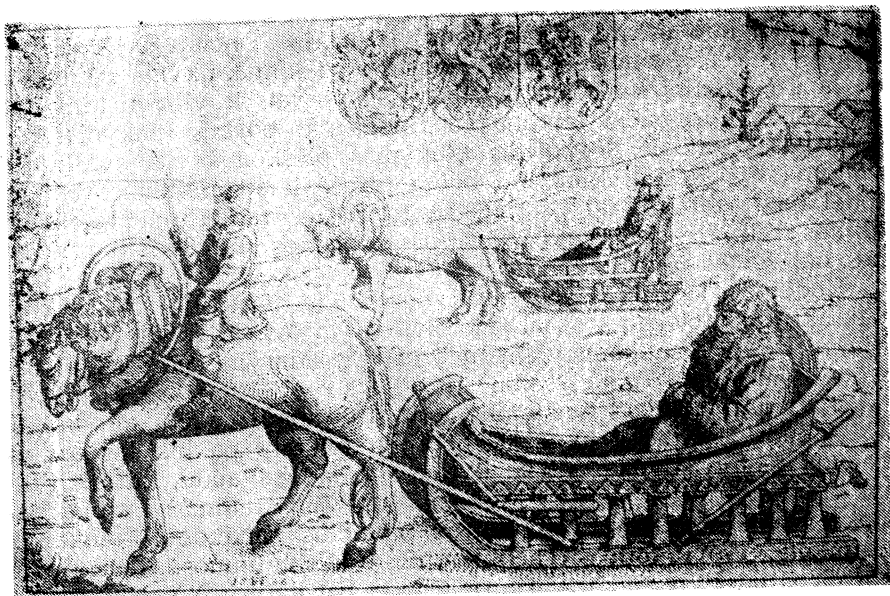
Sukartografuoti ekspedicijų duomenys padėjo nustatyti, kad pri-

klausomai nuo pakinktų kompleksų ir arklių skaičiaus XIX a. antroje—XX a. pirmojoje pusėje vartojo vieninį kinkymą pavalkais su lanku, vieninį kinkymą pavalkais su viržiais ir vieninį kinkymą plėškėmis. Tuo pačiu laikotarpiu žinomas ir porinis kinkymas pavalkais su viržiais, ir porinis kinkymas plėškėmis. Šie svarbiausi vieniniai ir poriniai kinkymo būdai turėjo ir regioninių savitumų, todėl dar įvairavo: tai priklausė nuo vietos tradicijų ir valstiečių ūkinės veiklos — kinkymo į vasaros ar žiemos susisiekimo priemonės bei žemės ūkio padargus.

Kodėl gi Lietuvoje, palyginti nedidelėje teritorijoje, išryškėjo pakinktų kompleksų ir kinkymo būdų įvairovė? Kas sąlygojo pakinktų kompleksų gana vientisų arealų susidarymą iki XIX a. pabaigos? Kodėl šie arealai vėliau kito?

Iki viduramžių arklius kinkė minkštu jungu, uždėtu ant kaklo. Jis spaudė krūtinę, trukdė kvėpuoti, todėl taip pakinkytas arklys nedaug galėjo pavežti. VII a. Rytuose išrasti pavalkai, kuriais arklys traukė krovinį pečiais. Manoma, kad šis išradimas Europą pasiekė XI a. pradžioje. Anksčiausia pavalkus panaudojo frankai ir normanai. Novgorodo archeologiniuose kasinėjimuose rasti X a. antrosios pusės pavalkai. Jų forma tokia pat kaip ir XX a. pavalkų; vadinas, per daugelį amžių jie beveik nepakito. Pavalkus su lanku, Rusijoje pradėjo vartoti XIII—XIV amžiuje. Kaip tik Novgorode aptikti lankai priklauso XIV amžiui¹⁸. Manoma, kad čia juos išplatino Rusijos žemes puldinėję mongolai, perėmę lanką iš kinų¹⁹. Tikriausiai ir rytų Lietuvoje kinkymo pavalkais su lanku būdas galėjo paplisti per tarpininkus rytų kaimynus, su kuriais buvo palaikomi prekybiniai, kultūriniai ir politiniai ryšiai.

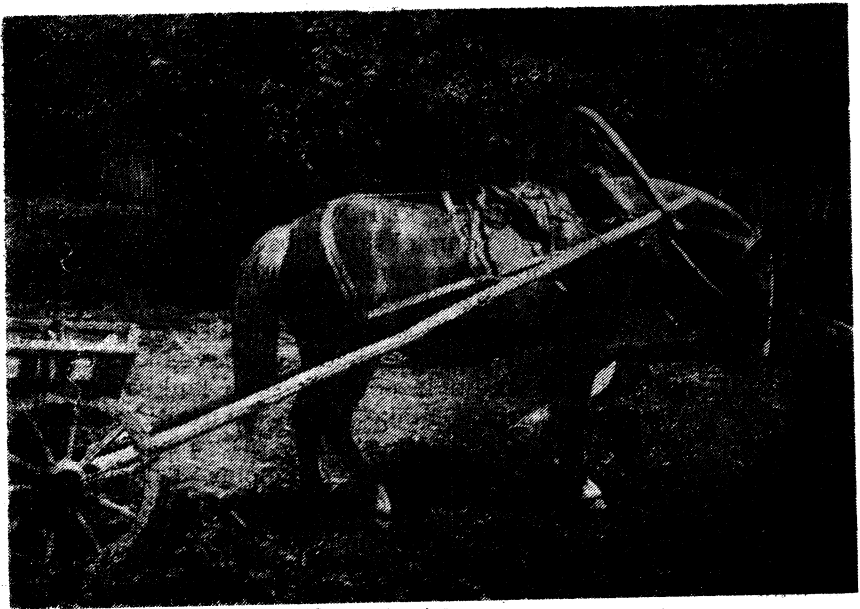
Plėškėmis taip pat nuo seno arklius kinkė kinai. Lenkų tyrinėtojai daro prielaidą, kad iš Sibiro stepių kilę ir artimiau su kinais bendravę avarai tais pačiais pakinktais arklius kinkė į vežimus. Laipsniškai dėl Sibiro aplinkos įtakos kiniškas plėškes avarai perdirbo į primityvius, tačiau pranašesnius už plėškes pavalkus. Tolibūdami šie pakinktai, įgiję beveik dabartinių pavidalą, Rusijoje pasirodė IX a. pabaigoje—X a. pradžioje, o jau XII a. jais plačiai kinkė į arimo padargus. Lenkijoje naujus šiuolaikinius pakinktus (nowożytny zaprząg), atėjusius iš Rusijos, pradėta vartoti ne anksčiau kaip XI—XII a., o visur Vakaruose jie paplito X—XIII amžiuje²⁰. Kadangi prekybos keliai, kiti įvairūs ekonominiai bei kultūriniai Vakarų ir Rytų šalių ryšiai ėjo ir per Lietuvą, galima manyti, kad maždaug tuo metu šiuos pakinktus pradėjo vartoti ir Lietuvoje. Čia išlikęs ir slaviškas pavalkų ar jų medinės dalies pavadinimas — **kamontas**, **kamontai** (rusiškai — **хомыт**, lenkiškai — **chomąto**), vartojamas greta pavalkų. Remdamasis vokišku plėškių pavadinimu (lenkiškai — **szle**, vokiškai — **Siele**), K. Mošinskis mano, kad jos į Lenkiją, o per ją ir į Rytų Prūsiją bei Lietuvą atėjusios iš Vokietijos²¹. Ekspedicijų Lietuvoje (ir Žemaitijoje, ir Aukštaitijoje bei Dzūkijoje) duomenimis, plėškes taip pat vadino **šlejomis**, **šlejkomis**. Tačiau jos galėjo plisti Lietuvoje ir kartu su kryžiuočių ekspansija į Prūsiją bei Lietuvą dar ir XIII amžiuje. Ekspedicijų

duomenimis, Klaipėdos, Šilutės rajonuose iki šiol plėškes vadina **žėlėmis**. Tikriausiai šis kelias turėjo daugiau įtakos joms išivyrauti vokiečių užkariautoje Mažojoje Lietuvoje ir su Rytų Prūsija įvairius ryšius palaikiusioje Suvalkijoje.

Taigi ir pakinktų kompleksų, svarbaus materialinės kultūros reiškinio, plitimo kryptys rodo, kad Lietuvoje kryžiovosi Vakarų ir Rytų Europos kultūros.

1 pav. Vieniniai kinkymai pavalkais su lanku:

1 — iš knygos Герберштейн С. Записки о московских делах. Спб., 1908. С. 180 (XVI a.), perfot. S. Zumbys 1989, 2 — Širvintų raj. Morkūnų k. IES, neg. 81086, fot. J. Morkūnienė 1987, 3 — iš žurnalo Tygodnik ilustrowany, 1889. T. 14. N 346. S. 105, perfot. S. Zumbys 1989, 4 — Mažeikių raj. Pikelių k. HES, neg. 39871, fot. J. Laniauskaitė 1971

Jau XIII a. Lietuvoje arklius kinkė į vežimus ir roges²², tačiau apie to laikotarpio pakinktus žinių dar neturime. Konkretesnės informacijos apie pakinktus, jų sudėtines dalis yra XVI a. Lietuvos dvarų inventuriuose. Tačiau tai dvarų vartoti pakinktai²³. O 1588 m. Lietuvos Statutus vardiija jau ir valstiečių susisiekimo priemonės bei pakinktus (odinius ir paprastus pavalkus, lanką, vadžias ir kt.) ir nustato jų kainas²⁴. S. Herberšteinas knygoje, išleistoje XVI a. ir iliustruotoje pagal jo pasakojimus to laikotarpio graviūromis, aprašo savo keliones po Lietuvą ir Rusiją. Knygoje yra žiemos transporto piešinių. Arkliai į roges pakinkyti po vieną pavalkais su lanku į 2 ienas, be balnelių ir be antšonių. Arklius valdo ant jų sėdintys vežėjai arba ir patys rogėse sėdintys keliautojai²⁵. Matyt, XVI a. ir rytų Lietuvoje kinkymas pavalkais su lanku ir tokie arklių valdymo būdai buvo įprasti ir visuotinai vartojami (1 pav., 1).

Pavalkai su lanku valstiečių sodybose minimi ir XVII a. pirmojoje pusėje Upytės pavieta²⁶. Tuo laikotarpiu taip kinkė ir šiaurės vakarų Lietuvoje. Šitaip teigti leidžia XVII a. vidurio dailininko Johano Rūdolfo Šturno (į Rusiją vykusios Austrijos imperatoriaus Leopoldo I delegacijos, vadovaujamos Augustino Mejerbergo, dalyvio) piešinys, kuriame pavaizduotas į vežimą pavalkais su lanku pakinkytas arklys prie Šventosios gyvenvietės²⁷.

T. Lepneris apie XVII a. pabaigos Prūsijos lietuvius rašo, kad jie virves, plėškes ir apynasrius daro patys, ir jiems nereikia rimoriaus²⁸. Tai rodytų, jog visoje to meto Mažojoje Lietuvoje kinkė plėškėmis.

Pavalkus su lanku Žemaitijoje ir Aukštaitijoje mini ir XVIII—XIX a. inventoriai²⁹.

Iš pateiktų šaltinių matome, kad XVI—XIX a. Lietuvoje buvo paplitę skirtingi pakinktų kompleksai. Juos plačiai vartojo ir jau susiformavusius paveldėjo iš daug ankstesnio laikotarpio.

Nustatyti ankstesniais amžiais vartotų pakinktų tikslesnius arealus, kartu ir kinkymo būdus dėl žinių fragmentiškumo kol kas negalima. Be to, reikia turėti omenyje, kad baudžiaivos klestėjimo metais baudžiauninkai arė, akėjo ir pono, ir savo laukus ne tik arkliais, bet ir jaučiais, kuriuos kinkė jiems skirtais pakinktais — jungais³⁰. Kiek daugiau galima spręsti apie arklių pakinktų ir kinkymo būdų paplitimą XIX amžiuje. M. Valančius „Palangos Juzėje“ rašė: „Visa ta srija prasidedant nuo Ventos ir Dubysos lig Lėvens ir Mūšos upių [...] ratus turi labai trumpus, ienininkus, su kampu“³¹. Tai reikštų, kad nurodytame areale arklius kinkė pavalkais su lanku, kuris kaip tik apie Ventos upę, t. y. Mažeikių, Akmenės rajonuose, vadinamas **kampu**. M. Valančius paminėjo tik dalį teritorijos, kur kinkė vieną arklių pavalkais su lanku. L. A. Jucevičius rašė: „Tikrojoje Lietuvoje vežimai, vežėčios, rogės ir t. t. yra maži, prasti, tokie, kad juose vos vienas žmogus vargais negalais pavažiuoja. Vienas prastas arklelis, pakinkytas į ienas pavalkais, traukia tą vaikų žaislelį“³². Autorius rašo, matyt, apie rytų Lietuvą, kur buvo paplitusios vienu arkliu kinkomos vežėčios. Tiesa, jis sako, kad kinkė pavalkais, bet čia turėtume patikslinti: rytų Lie-

tuvoje, kaip ir Baltarusijoje, kinkė pavalkais su lanku. Juk ir pats L. A. Jucevičius apie tos Lietuvos dalies vežėčias rašo, kad jos „yra visiškai vienos į kitas panašios“³³, t. y. lietuvių ir baltarusių vežėčios panašios. Ir palyginamoji medžiaga, autorės surinkta 1976 m. etnografinėje ekspedicijoje į vakarų Baltarusiją, parodė, kad čia ne tik susisiekimo priemonės turėjo bendrą bruožą su rytinių Lietuvos rajonų valstiečių vartotomis vežėčiomis bei rogėmis, bet analogiškai ir kinkyta.

XIX a. pabaigoje—XX a. pradžioje šį kinkymo būdą (pavalkais su lanku) vartojo važiuoti (1 pav., 2). Sunkesniam kroviniui vežti rytų Lietuvoje šalia arklio, pakinkyto pavalkais su lanku, prikinkydavo kitą plėškėmis (2 pav., 1) arba pavalkais su viržiais (2 pav., 2), užnertais ant brankto. Šį prikinkymą valstiečiai dar vadino **slaviškos kilmės žodžiu priprunčka**. Šitoks prikinkymas būdingas tam etnografiniam regionui, kur buvo paplitę vieninkiai vežimai ir vieno arklio kinkymas pavalkais su lanku. Rytų Lietuvoje jis buvo vartojamas ir XIX a., ir netgi iškilmingomis progomis³⁴ (2 pav., 2).

Kinkymas pavalkais su lanku Lietuvoje būdingas tik vienam arkliui ir į važiavimo priemone: vežimus ir roges. Tiesa, Kauno M. K. Čiurlionio dailės muziejaus Liaudies meno skyriuje yra J. Lingio 1939 m. nuotraukų, kuriose užfiksuoti pavalkai su lanku porai arklių: prie pavalkų ties viržių įvėrimo vieta pritvirtinti lankai. Tas įrenginys pavadintas „pavalkai arti su lanku“³⁵. Kitoje nuotraukoje trejetas arklių pakinkyta pavalkais su lanku į drapaką³⁶, traukiamą viržiais. Šios nuotraukos yra iš Zarasų aps. Dusetų vls. Davainių kaimo.

P. Dundulienė taip pat nurodo, kad rytų Lietuvoje kai kur valstiečiai į arimo padargą arklį kinkė pavalkais ir lanku³⁷. Daugiau tokių reiškinių nepavyko aptikti nei per ekspedicijas, nei muziejuose. Yra žinoma, kad Estijoje į plūgą ir akėčias vieną arklį kinkė pavalkais su lanku. Vakarinėje jos dalyje XX a. 6—7-ajame dešimtmetyje į sunkius plūgus, akėčias, kitas žemės ūkio mašinas porą arklių kinkė pavalkais su lanku, o Saremos salos vakaruose poros arklių kinkymas pavalkais su lanku nuo seno buvo žinomas, ir taip kinkė į roges bei vežimus³⁸.

Gal rytų Lietuvoje užtikti šie kinkymai į arimo padargus yra tokio reiškinių Pabaltijyje relikvas?

Kinkant pavalkais su lanku (Žemaitijoje vadinamu **kampu**, vidurio Lietuvoje — **veržlankiu**, **veržlunkiu**, kai kur Aukštaitijoje (Kėdainių, Jonavos, Panevėžio, Ukmergės raj.) kai kada — kinkytiniu), lankas jungia pavalkus su ienomomis, kuriomis traukiamas vežimas ar rogės. Lankas, pavalkai ir ievos dar prilaiko ienas vienodame atstume ir aukštyje.

XIX a. antrojoje pusėje—XX a. pradžioje kinkydami arklį pavalkais su lanku, vartojo ir odines antšones (1 pav., 4). Jomis arklys stūmė atgal ar prilaikė pakalnė riedančią transporto priemonę. Antšones Lietuvoje daugiau vartojo kalvotose vietovėse. Dzūkijoje neretai jų aptinkama iki XX a. 6-ojo dešimtmečio, t. y. iki kolektyvizacijos, o Aukštaitijoje, ypač rytinėje dalyje, iki XX a.

2 pav. Prikinkymai:

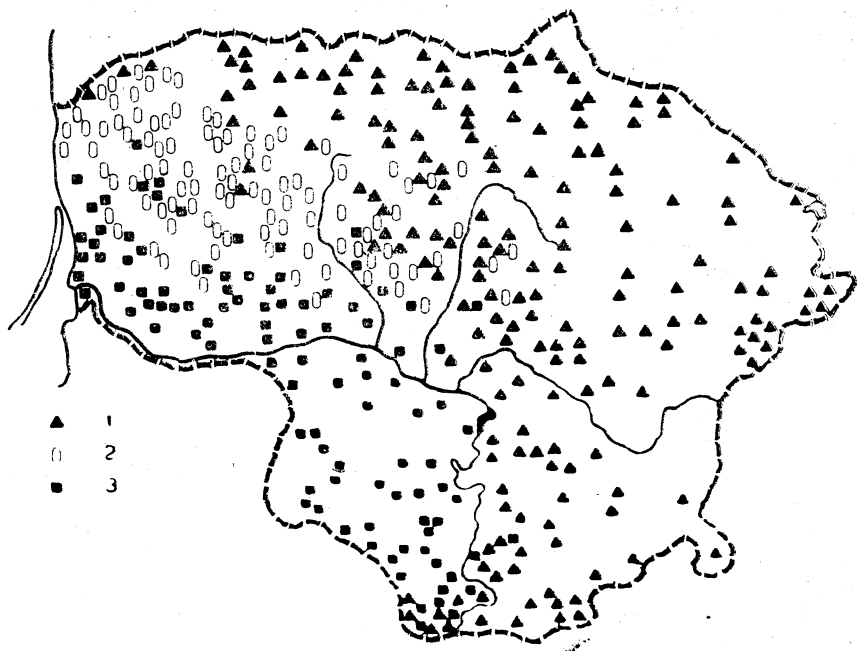
1 — plėškėmis, iš žurnalo Tygodnik ilustrowany. 1864. T. 10. N 272. S. 461, perfot. S. Zumbys 1989, 2 — pavalkais su viržiais iš knygos Живописная Россия. Спб.; М., 1882. Т. 3, perfot. S. Zumbys 1989

3—4-ojo dešimtmečio, kuomet jas imta keisti paprastesne ir pigesne pakinktų dalimi — apatine pakeliamąja, odine, austine ar brezentine juosta, rišama už abiejų ienų po arklio pilvu (1 pav., 2). Informatorių teigimu, XX a. 4-ajame dešimtmetyje Lenkijos okupuotoje Lietuvos dalyje kinkymas su antšonėmis tapo nebemadingas, senoviškas. Tada valstiečiai pradėjo daugiau vartoti apatinę pakeliamąją, kuri buvo pigi, praktiška (antšonės suprakaitavusiam arkliui kartais pritrindavo opas).

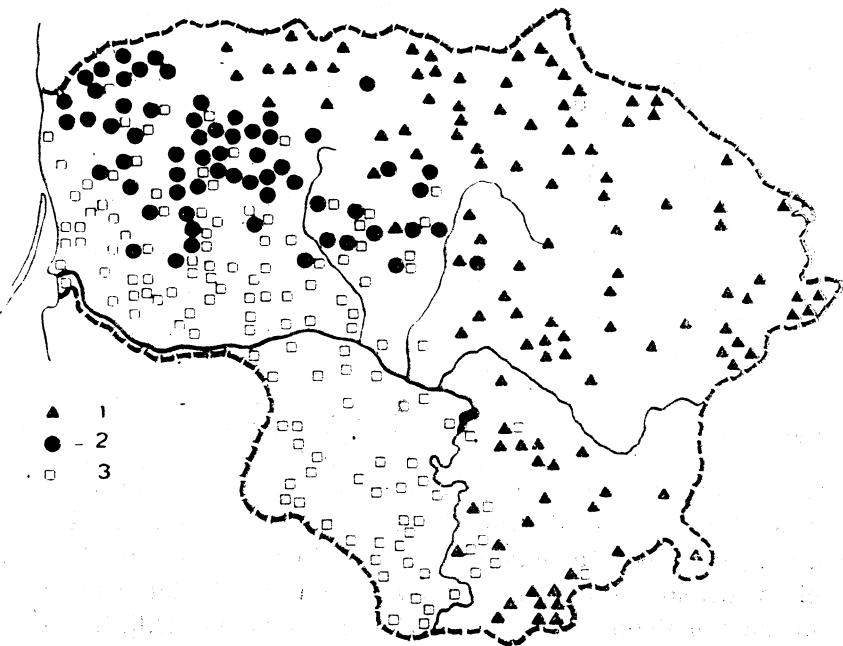
XX a. 3—4-ajame dešimtmetyje antšonių dažnai nevartojo ir vidurio Lietuvos šiaurinės dalies (Joniškio, Pakruojo raj.) valstiečiai. Pasak jų, lygiose vietose jos nereikalingos. Ten su antšonėmis daugiau kinkyta tik šventiniam važiavimui, t.y. šiuo atveju jos atliko ir puošybinę funkciją.

Etnografinių ekspedicijų duomenimis, XX a. 4-ajame dešimtmetyje pavalkais su lanku, tik su apatine pakeliamąja (be antšonių) kinkė rytų ir iš dalies pietryčių Lietuvoje. Kolūkiniais metais antšonės nyko ypač sparčiai, išgalėjo apatinę pakeliamoji. Tai galima paaiškinti ne tik jos praktiškumu ir pigumu, bet ir tuo, kad senos antšonės susidėvėjo, o naujų, nykstant pakinktų meistrams, trūksiant odos, be to, ir dėl pačių kolūkiečių nesuinteresuotumo niekas nesiuvo.

Tyrinėjimai parodė, kad XIX a. pabaigoje—XX a. pradžioje vieninį kinkymą pavalkais su lanku, nors ir sudėtingiausią, vartojo didesnę Lietuvos dalis. Kartografavimo duomenimis, pavalkais su lanku kinkė Akmenės, Joniškio, Mažeikių ir Skuodo raj. šiaurinio pakraščio valstiečiai. Šiam arealui priklausė ir Šiaulių raj. dalis iki Ventos upės. Vakarinė jo linija toliauėjo pro Tyrulius iki Šušvės maždaug ties Šiaulėnais, palei Šušvę iki Nevėžio ir Nevėžiu iki Nemuno. Taigi teritorijoje į rytus nuo šios linijos kinkė pavalkais su lanku (3 pav., 1). Taip pat tuo laikotarpiu kinkė ir Lazdijų raj. pietuose. XIX a. antroje pusėje pavalkais su lanku kinkymo arealui priklausė ir vidurio Lietuvos pietinė dalis tarp Dubysos ir Nevėžio. Tai rodo ekspedicijose aptikti pavalkų buvimo pėdsakai Daugeliškių apylinkėje (Kauno raj.)³⁹. Kinkymą pavalkais su lanku ir antšonėmis Vilkijos apylinkėse atspindi ir XIX a. antrosios pusės ikonografinė medžiaga⁴⁰ (1 pav., 3). Be abejo, tam arealui susidaryti didelę įtaką turėjo šios Lietuvos dalies ribojimasis ir bendravimas su kaimynais, kur darbui vartojo beveik tik tokius pakinktus. Turėjo reikšmės gamtos sąlygos (kalvotumas, miškingumas, siauri smėlėti keliai) bei šių pakinktų zoohigieniniai privalumai: taip pakinkytas arklys, naudodamas didesnę traukimo jėgą, galėjo pavežti sunkesnę krovinį, su vienu arkliu lengviau manevruoti miške, vežant sunkius rąstus, siauruose savo laukų režuose. Aukštaitijoje ir Dzūkijoje valstiečių ūkinę veiklą ribojo vyravusi trilaukė žemės dirbimo sistema, smulkūs įpėdinių pasidalyti ūkeliai, dažnai ekonomiškai nepajėgūs išlaikyti daugiau negu vieną arklį. Tai stabdė ūkininkavimo pažangą, trukdė plisti naujovėms, bet padėjo ilgiau išlikti tradicijoms.

- ▲ 1
- 2
- 3

- ▲ 1
- 2
- 3

3 pav. Darbinių pakintų kompleksų paplitimas Lietuvoje:

1 — XIX a. pabaigoje—XX a. pradžioje, 2 — XX a. 7–8-ajame dešimtmetyje (1—pavalkai su lanku, 2 — pavalkai su viržiais, 3 — plėškės)

XIX a. pabaigoje—XX a. pradžioje šventiniais pavalkais su lanku ir antšonėmis kinkė irgi Aukštaitijoje bei Dzūkijoje, taip pat Žemaitijos šiaurėje, palei Latvijos sieną. Vartojo dažytus ir ornamentuotus lankus, ypač šiaurės rytų Lietuvoje. Tačiau tuo metu šiuose regionuose tai jau nebuvo vienintelis šventinis kinkymo būdas. Turtingi valstiečiai, miesto ir dvarų veikiami, jau vartojo ir kitus pakinktus — šventinius pavalkus su viržiais, o neretai ir šventines plėškes — šorus.

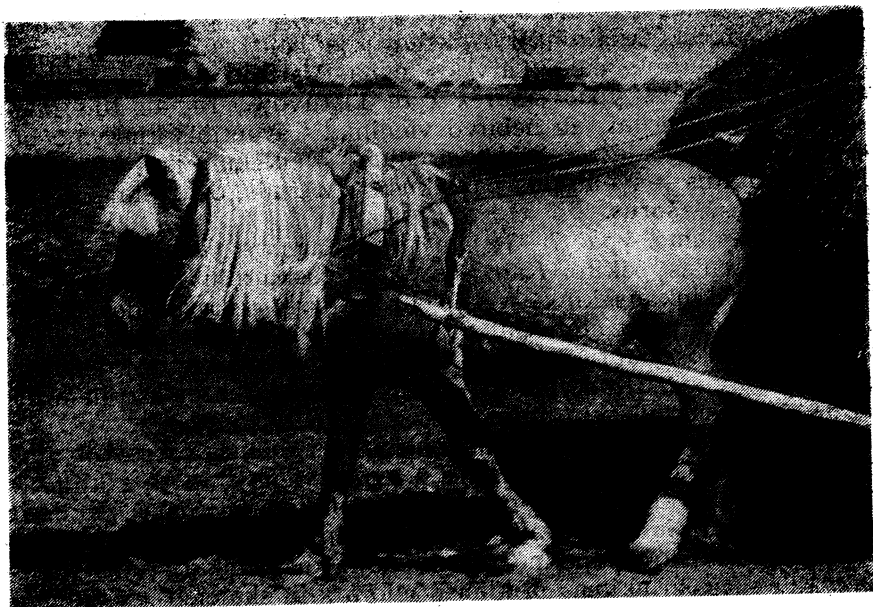
XX a. 4-ajame, ypač 7—8-ajame dešimtmetyje pavalkų su lanku kinkymo arealas pakito. Kaip matyti iš paskutinių metų ekspedicijų, šiais pakinktais kinkė visą rytų Lietuvą, išskyrus dešinę Nemuno vidupio pakrantę, vidurio Lietuvos šiaurinė bei rytinė ir vakarų Lietuvos šiaurinė dalis (Akmenės ir Mažeikių raj. šiaurinė dalis) (3 pav., 2). Kinkymo pavalkais su lanku arealas sumažėjo dėl intensyvesnio plėškių plitimo.

Antras kinkymo būdas, gana plačiai vartojamas Lietuvoje, yra kinkymas pavalkais su viržiais. Taip kinkė vieną ir porą arklių, tik dvarininkai kartais — ketvertą po du prategiui. Šiam pakinktų kompleksui priklauso pavalkai, viržiai, apynasris, balnelis su pavarža, antšonės arba apatinė pakeliamoji, kaklininkai, vadelės. Pakinktų dalių pasirinkimas priklauso nuo arklių skaičiaus. Vieniniam kinkymui vartojo pavalkus, viržius, balnelį su pavarža (paprūga), antšones arba apatinę pakeliamąją, apynasrį ir vadeles.

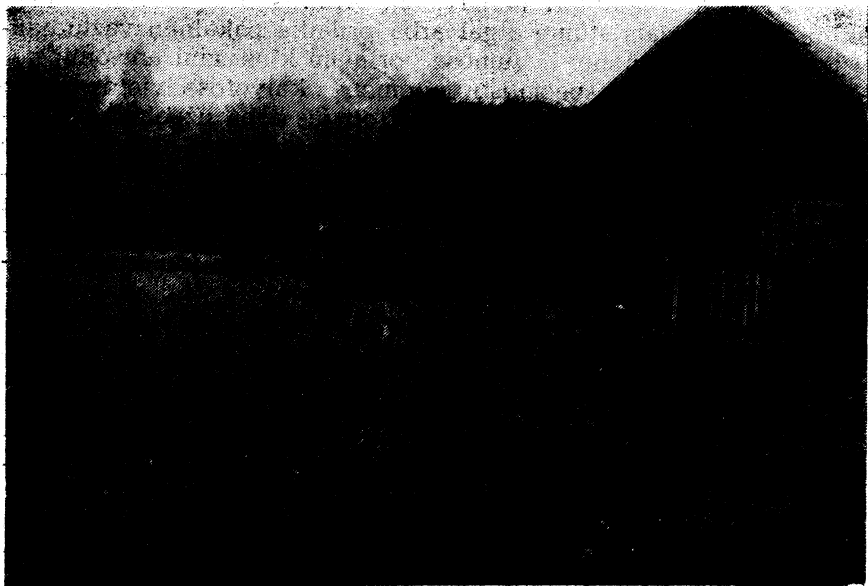
Pakinkytas pavalkais su viržiais arklys transporto priemone traukia pavalkais ir viržiais, užkabintais už brankto galų. Transporto priemonės kryptį reguliuoja ienos. Tam, kad būtų galima važiuoti atgal arba pakalnėn, vieniniam kinkymui vartojo balnelį su pavarža ir apatinę pakeliamąją arba antšones.

Vieninis kinkymas pavalkais su viržiais Lietuvoje turi savitų bruožų: savaip tvirtinami ienų galai. Kinkant šiuo pakinktų kompleksu vieną arklių, ienos jungiamos prie balnelio arba prie pavalkų priklausomai nuo kinkymo paskirties, etnografiniuose regionuose skirtingo pakinktų dalių derinimo. Žemaitijos ir vidurio Lietuvos neturtingų ir dalies vidutinių valstiečių ūkiuose, kurie laikė vieną arklių, kinkant šiuo būdu, ienos buvo tvirtinamos ties balneliu prie pavaržos specialiais lininiais ar odiniais raiščiais (4 pav., 1). Taip kinkė vieną arklių ir turtingi valstiečiai, važiuodami į malūną, turgų, veždami nedidelį krovinį. XX a. 3—4-ajame dešimtmetyje šio arealo žmonės retai vartojo antšones arba pauodeginį diržą, tenkinosi tik apatine pakeliamąja — paprastesne ir greičiau pakinkoma dalimi. Zoohigienistų nuomone, be antšonių visą vežimo svorį, važiuojant pakalnėn, turi atlaikyti balnelis, kuris, veržte veržiamas į priekį, dažnai nutrina nugarą bei šonus⁴¹.

Rečiau darbiniam kinkymui ienas rišo prie pavalkų. Toks būdas aptinkamas ir XX a. 7—9-ajame dešimtmetyje Žemaitijoje bei Aukštaitijos šiaurėje. Jam nevaržo balnelio, tik antšones, kurios prilaikė arba stūmė atgal vežimą. Darbinės tiesios ienos spaudė arkliai šonus ir kliudė vežti. Tikriausiai taip kinkė dėl pakinktų dalių trūkumo. Be to, iki kolektyvizacijos čia kinkė pavalkais su lanku, o

4 pav. Kinkymai pavalkais su viržiais:

1 — vieninis į 2 ienas, Telšių raj. Lieplaukio k. IIES, neg. 44220, fot. J. Laniauskaitė 1972. 2 — porinis į rodiklį, Kėdainių raj. Dotnuva. IIES, neg. 2541, fot. B. Suneiko 1953. 3 — vieninis į plūgą, Varėnos raj. Kaniavos k. IIES, neg. 47242, fot. J. Laniauskaitė, 1972

dabar, atsisakius lanko, bet palikus tiesias ienas, be balnelio, tik apsunkinamas arkllys.

Tyrinėjimai parodė, kad vienas iš kinkymo savitumų Žemaitijoje tai, kad vieninis kinkymas pavalkais su viržiais skyrėsi priklausomai nuo to, ar arklį kinkė į vežimą, ar į roges. XIX a. viduryje—XX a. pirmaisiais dešimtmečiais arklį į darbinį vežimą ir brikelį kinkė į dvi ienas, o į roges ir važelius—į vieną ieną (dišliuką) šone, dešinėje pusėje. Toks kinkymo būdas patraukė ir M. Valančiaus dėmesį: „Žiemos laike važiuoja su rogėmis, su vienu šalyj esančiu dišleliu“⁴². Sukartografuoti etnografinių tyrinėjimų duomenys parodė, kad kai kur vidurio Lietuvoje (dab. Joniškio, Pakruojo, Pasvalio, Radviliškio raj. ir rytinėje Šiaulių raj. dalyje) ir vasarą, ir žiemą kinkė pavalkais su lanku į dvi ienas, o maždaug nuo Ventos ir apie Dubysą į vakarus—iš tikrųjų ir XIX a. pabaigoje—XX a. pradžioje—valstiečiai kinkė į vienkinkes šlajas ir šlajukus su viena iena—rodikliu.

XX a. 3—4-ajame dešimtmetyje kai kurie valstiečiai į žiemos transporto priemones, ypač šventines, vieną arklį pradėjo kinkyti į dvi ienas, kaip ir į vasaros transporto priemones. Tačiau daugiausia senasis savitas vieninis kinkymas žiemą tiek į šlajas, tiek į šlajukus gyvavo iki pat kolektyvizacijos. Tai rodo stiprias savitas kinkymo tradicijas, zoohigieninių reikalavimų nepaisymą.

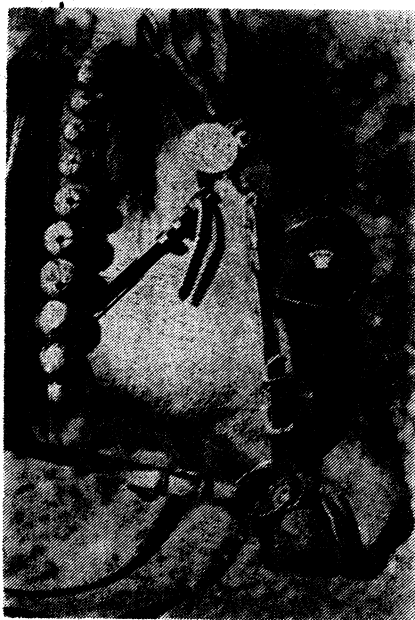
Poriniam kinkymui pavalkais su viržiais, kurie taip pat užnešiami už branktų galų, vartojo per vidurį rodiklį transporto prie-

monės kryptčiai reguliuoti (4 pav., 2). Arklius prie rodiklio jungė kaklininkais, kuriais stūmė atgal arba prilaike pakalnėn važiuojančią transporto priemonę. Lygumose poriniam kinkymui antšonių nenvartojo. Zoohigienos specialistų nuomone, kalvotose vietose šiam poriniam kinkymui reikėtų visada vartoti jas arba užpakalinius laikiklius ir balnelius. Antšonės turėtų būti pritvirtintos dirželiais prie viršių⁴³. Tačiau valstiečiai šių patarimų beveik nesilaikė. Porą arklių su antšonėmis kinkė tik šiaurės Žemaitijoje, bet jų prie viršių netvirtino. XX a. 7–8-ajame dešimtmetyje taip dar važinėta Mažeikių rajone. Teko taip pat pastebėti, kad čia tik kai kur priekiniame rodiklio gale tvirtino branktelį, kurio galuose įkabindavo kaklininkų saitus, o jų galus išgedavo į pavalkus iš abiejų pusių, o ne užmaudavo kaklininkus kaip paprastai ant kaklų. Tai, matyt, todėl, kad nejudėtų pavalkai. Taip kinkė ir arklines pjaunamasias.

XVI a. kai kurių dvarų inventoriai rodo, kad tuo laikotarpiu pavalkų arealas pietuose priėjo iki Nemuno. Odinių pavalkų nurodyta Pašakarnio (Raseinių vls.) ir Panemunės (Vilkijos vls.) dvarelių 1595 m. inventoriuose⁴⁴. 1979 m. per etnografinę ekspediciją pavalkų pėdsakų aptikta Jurbarko raj. Juodačių apyl. ir Kauno raj. Gaideliškių kaime⁴⁵. Vadinasi, Jurbarko raj. ir Dubysos kairiojo kranto apylinkėse juos vartojo dar ir XIX a. antrojoje pusėje, kol XIX a. pabaigoje—XX a. pradžioje išstūmė plėškės (3 pav., 1).

XIX a. antrojoje—XX a. pirmojoje pusėje pavalkų su viržiais kinkymo arealas priklausė nuo jų paskirties (darbinis ar šventinis kinkymas) ir iš dalies kitų pakinktų kompleksų paplitimo.

XIX a. antrojoje pusėje—XX a. pradžioje pavalkais su viržiais arė, akėjo visoje vakarų ir rytų Lietuvoje (4 pav., 3), išskyrus pietinę ir pietvakarinę Žemaitijos dalį, Suvalkiją be paties pietinio kampo ir dešiniąją Nemuno pakrantę pietryčių Lietuvoje. Jais sunkesnius krovinius vežė Žemaitijoje, išskyrus Klaipėdos kraštą, ir vidurio Lietuvoje (3 pav., 1). XX a. 3–4-ajame dešimtmetyje Aukštaitijoje ir iš dalies Dzūkijoje turtingesnių valstiečių ūkiuose labai plačiai vartojo šventinius pavalkus su viržiais grėta šventinių plėškių (šorų) (7 pav.). Tuomet vartojo antšones arba užpakalinius laikiklius (5 pav., 1). XX a. 2–4-ajame dešimtmetyje pavalkais su viržiais kinkė Lietuvos miestų ir miestelių vežikai. Šie pakinktai plačiai paplito ne vien dėl zoohigieninių savybių, bet ir apskritai dėl Europos įtakos. Šventiniai pavalkai lengvesni, dailesni, pagražinti odoje išpaustaiais raštais ar prie jos prikaltais žalvariniais papuošalais, kartais ornamentuotais kamantais (5 pav., 2). Vietoj ievų pavalkuose buvo įtaisytos dailios odos kilpos (**ausys**, **ūsos**). Prie jų visuomet vartojo pagražintas metalinėmis sagutėmis, dailių dirželių antšones arba užpakalinį laikiklį. Prie pavalkų tvirtino išlenktas dailias dažytas ienas, pagamintas tik šventiniam kinkymui. Taigi XIX a. antrojoje—XX a. pirmojoje pusėje vakarų ir iš dalies vidurio Lietuvoje pavalkai su viržiais buvo darbinis vieninis (mažazemių valstiečių ūkiuose) ir porinis (vidutinių ir pasiturinčių valstiečių ūkiuose), o rytų ir pietryčių Lietuvoje iš dalies šventinis (7 pav.),

5 pav.

1 — šventinis kinkymas pavalkais su viržiais, Ukmergės raj. Zvynėnų k. IIES, neg. 49536, fot. J. Laniauskaitė 1973, 2 — šventiniai ornamentuoti pavalkai, Šiaulių aps. Zylakių k. KCDM, neg. 5563, fot. B. Buračas (XX a. 4-asis dešimtmetis), 3 — kamos, Sirvintų raj. Rudeikiškių k. IIES, neg. 39805, fot. J. Laniauskaitė 1969

6 pav. Kinkymai plėškėmis:

1 — vieninis į leną-rodiklį, Jurbarko raj. Vadžgirio k. IIES, neg. 77441, fot. J. Morkūnienė 1982, 2 — porinis, Kėdainių raj. Aristavėlės k. IIES, neg. 43355, fot. J. Laniauskaitė 1971, 3 — šventinis kinkymas šorais, Vilkaviškio raj. Naujienėlės k. IIES, neg. 79856, fot. J. Morkūnienė 1984

daugiausia vieninis (tik iškilmingomis progomis — porinis) ir neretai darbinis porinis (turtingesnių valstiečių ūkiuose) kinkymo būdas. Šiuose regionuose pavalkus su viržiais vartojo ardami ir akėdami.

Kinkymas pavalkais su viržiais buvo plačiai paplitęs Europoje ir Azijoje. Taip kinkė lenkai (Mozūrijos pietvakariuose ir Mažosios Lenkijos vakaruose), latviai ir estai⁴⁶. Ekspedicijos į vakarų Baltarusiją duomenimis, pavalkais su viržiais arė ir akėjo baltarusių valstiečiai.

XIX a. antrojoje—XX a. pirmojoje pusėje būdingiausi plėškėmis kinkymo būdai Lietuvoje buvo taip pat vieninis ir porinis. Plėškes jau plačiai žinojo XVI a.; jų būta dvaruose⁴⁷. Jas mini ir 1588 m. Lietuvos Statutas⁴⁸. T. Eepneris, rašęs apie Prūsijos lietuvius, pažymėjo juos vartojus tik plėškes⁴⁹. 1684 m. išleistos M. Hartknocho knygos apie Prūsiją ir joje gyvenančius lietuvius iliustracijose taip pat pavaizduota poros arklių kinkymai plėškėmis; vežėjai arklius valdo sėdėdami ant jų⁵⁰. XIX a. vidurio O. Glagau reportažuose apie vakarų lietuvius taip pat paminėtos tik plėškes ir kamanos⁵¹. XIX a. antrojoje pusėje plėškėmis kinkė Suvalkijos valstiečiai⁵².

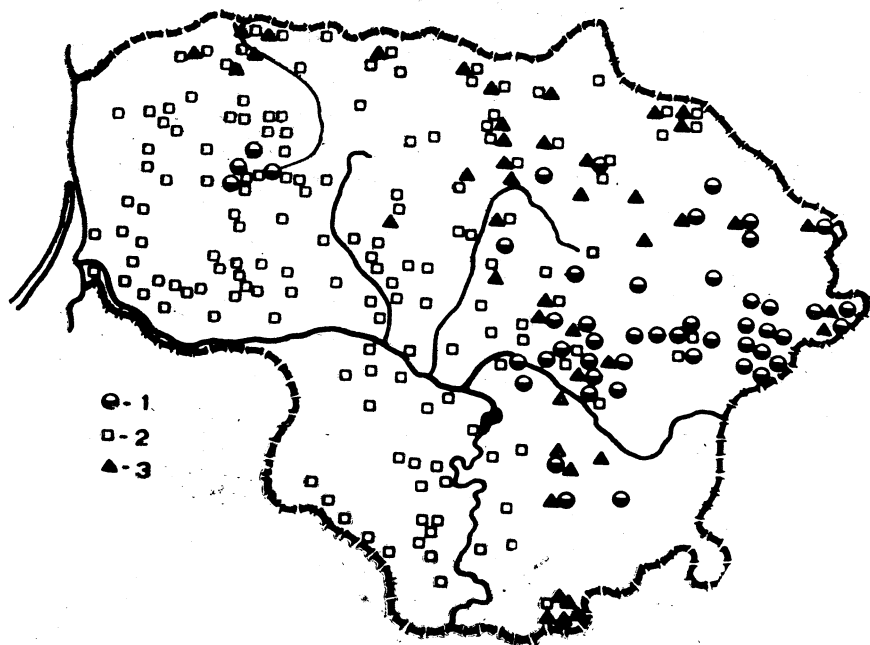
Vieniniame (6 pav., 1) ir poriniame (6 pav., 2) kinkyme plėškėmis arklys vežimą traukia plėškių pagrindine dalimi — krūtindiržiu ir viržiais, įkabintais į branktą. Zoohigienos specialistų teigimu, vieninis kinkymas plėškėmis skirtas lengvai važiuoti ir visai netinka sunkiam kroviniui vežti. Pakinkytas plėškėmis arklys savo jėga galįs pavežti 7—8% daugiau negu savo gyvą svorį, nes plėškė

labiau nei pavalkai spaudžia peties sąnarius ir apsunkina kvėpavimą bei kraujo cirkuliaciją⁵³. Padidinti arklio traukiamąją jėgą ypač kliudė austinės plėškės, vadintos **žnyplinėmis, smaugtinėmis**, sudarytos tik iš antkrūtinės ir antsprandinės dalies. XIX a. antrojoje pusėje ir dar XX a. pradžioje tokias plėškes vyrų audė namie nedidelėmis rėminėmis staklėmis iš kanapinių ir lininių virvelių. Jos spaudė arkliui kvėpavimo takus, todėl ir gavo tokį pavadinimą. XX a. 3—4-ajame dešimtmetyje panašias odines plėškes, vadintas **varliukėmis**, vartojo ir Jurbarko, Šilalės, Tauragės rajonuose. Bet ir jos tiko kinkyti tik nesunkiai vežant, tačiau dėl pigumo valstiečiai vartojo. XIX a. pabaigoje—XX a. pradžioje plinta tobulesnės plėškės su balneliu ir pavarža. Odines plėškes darbui vartojo Klaipėdos krašte ir Suvalkijoje. Zoohigienistai patarė valstiečiams, kinkant arklius, naudoti dar ir antšones arba užpakalinį laikiklį⁵⁴, tačiau, ekspedicijų duomenimis, žmonės jų nevar-tojo.

XIX a. antrojoje pusėje Lietuvoje plėškes vartojo ten, kur ir porinius vežimus bei porines šlajas. Susidarė gana vientisas arealas, apimantis Klaipėdos kraštą ir Suvalkiją (3 pav., 1). Per šventes taip pat kinkė šventinėmis plėškėmis — šorais (7 pav.). Čia vyravo porinis kinkymas (tik mažžemiai kinkė vieną arklį). Šiose srityse sparčiau žemės ūkis plėtojosi ne tik dėl ūkinų ir kultūrinių ryšių su Vakarų Europos kaimynais, bet ir dėl intensyvesnės kapitalizmo raidos kaime, valstiečių diferenciacijos. Suvalkijos lygumų valstiečiai į vienkiemius pradėjo skirstytis dar XIX a. pradžioje. Be to, čia neskaidė ūkių — jie likdavo vienam paveldėtojui ir buvo pajėgesni įsigyti geresnių, tobulesnių padargų. Kiti vaikai ėjo mokytis amatų. Suvalkijoje gyveno ir dirbo nemaža vokiečių amatininkų — račių ir rimorių, kurie buvo imlesni technikos naujovėms ir platinę jais.

Pagyvėjusi kapitalizmo raida žemės ūkyje padėjo plisti naujovėms ir kituose regionuose. XIX a. pabaigoje—XX a. pradžioje ir ypač 3—4-ajame dešimtmetyje plėškių arealas plėtėsi. Jos pigesnės negu pavalkai su viržiais ar lanku, nesudėtinga ir kinkyti. Tai irgi viena iš priežasčių, paaiškinančių jų plitimą iš vakarų Lietuvos rajonų į rytinius. Be to, kaip tobulesnį ir našesnę porinį kinkymą plėškėmis spaudoje propagavo ir Žemės ūkio rūmai.

Dar XIX a. pabaigoje kanapinėmis plėškėmis pakinkytais arkliais dirvas akėjo ir vidurio Žemaitijos valstiečiai. Turtingesni Lietuvos ūkininkai siuvosi šventines plėškes — šorus, kuriais kinkė arklius per įvairias šventes. XIX a. pabaigoje—XX a. pradžioje iškilmingomis progomis šorais arklius kinkė Suvalkijoje, Klaipėdos krašte, beveik visoje Žemaitijoje ir vidurio Lietuvoje. Kitur Lietuvoje jais kinkė tik turtingi ūkininkai. Turėti šorus valstiečiams — prestižo reikalas, nes tai buvo jų ir turtinės padėties, sugebėjimų ūkininkauti rodiklis (6 pav., 3). XX a. 3—4-ajame dešimtmetyje Žemaitijoje lengvesniam darbui, nuvažiuoti į turgų vartojo paprastas odines plėškes. Tačiau buvo ir pavalkų. XX a. pradžioje kinkymo plėškėmis arealui priklausė Jurbarko raj., pietinė Raseinių ir

7 pav. Šventinių pakinktų kompleksų paplitimas Lietuvoje XIX a. pabaigoje—XX a. pradžioje:
 1 — pavalkai su viržiais, 2 — šorai, 3 — pavalkai su lanku

Tauragės raj. dalis bei dešinioji Nemuno vidupio pakrantė (iš dalies Alytaus, Prienų raj.). Čia plėškės visai išstūmė pavalkus.

Lietuvos Respublikos metais, pasikeitus socialinėms, ekonominėms ir politinėms sąlygoms (po 1922 m. žemės reformos kūrėsi nauji ūkiai, kiti padidėjo gavę papildomai žemės ir pradėjo labiau domėtis naujovėmis), iš dalies dėl žemės ūkio spaudos raginimų ir Aukštaitijos turtingesnių valstiečių ūkiuose kartu su poriniais vežimais ir šlajomis plito ir patogus porinis kinkymas plėškėmis. Rimoriai joms gaminti vis daugiau naudojo fabrikinę odą ir geležinius žiedus bei sagtis. Geras darbas, stiprios medžiagos garantavo kokybę, ir valstiečiai drąsiau jas pirkto turguose arba užsisakydavo. Dabartiniuose Kėdainių, Kauno raj. kinkymas plėškėmis plačiai paplito, o šiuo metu beveik išstūmė kinkymą pavalkais su viržiais (kolūkiai taip pat pirkto standartines žalios odos plėškes). Tačiau XX a. 3—4-ajame dešimtmetyje Aukštaitijoje nebuvo vientiso kinkymo plėškėmis arealo. Taip pradėta kinkyti dabartinių Alytaus, Kaišiadorių, Prienų, Širvintų, Trakų raj. tik turtingų valstiečių ūkiuose. Tačiau ir juose sunkiems darbams dažniau vartojo racionalią ir našesnę porinį kinkymą pavalkais su viržiais. Per šventes kinkė šventiniais pavalkais su viržiais ar šorais.

XX a. 3—4-ajame dešimtmetyje neturtingi ir vidutiniai rytų Aukštaitijos bei Dzūkijos valstiečiai austines plėškes vartojo ret-

karčiais akėti. Iškilmingomis progomis kinkė pavalkais su lanku (5 pav., 3) arba kartais skolino šorus iš turtingesnių ūkininkų.

Kaip ir kinkymas pavalkais su viržiais, taip ir vieninis kinkymas plėškėmis Lietuvoje turi savitumų: savąp tvirtinamos ienos. XIX a. pabaigoje—XX a. pradžioje Žemaitijoje vieną arklių su plėškėmis į vežimą ir brikelį kinkė į dvi ienas, kurias tvirtino ties balneliu prie pavaržos, o į važelį ar roges — į vieną ieną. Vidurio Lietuvos valstiečiai vieną arklių kinkė į dvi ienas. Suvalkijoje, dešiniajame Nemuno vidupio krante, Jurbarko, iš dalies pietrytinėje Tauragės ir pietinėje Raseinių raj. dalyje valstiečiai vieną arklių į vasaros (6 pav., 1) ir žiemos transporto priemonės kinkė į vieną ieną — rodiklį iš dešinės; jį tvirtino ties balneliu (lengvai važiuoti) arba rodiklio galą jungė su kaklininku prie arklio kaklo (sunkiam kroviniumi vežti). Nors šis savitas vieninis kinkymas zoohigienos mokslo požiūriu neracionalus, tačiau vartojamas ir dabar. Tai rodo galias to kinkymo būdo tradicijas.

Kinkymas plėškėmis buvo žinomas vakarų slavams. Jį plačiai vartojo Lenkijoje (Pamaryje, Kujavijoje, Mozūrijos šiaurėje ir Lenkijos dalyje, besiribojančioje su Vakarų Ukraina), Vakarų Ukrainoje iki Dniepro, taip pat vakarų Latvijoje⁵⁵.

Lietuvoje vartotų pakinktų rūšys, paskirtis, kinkymo būdai priklauso bendrai Europos tautų kultūrai. Tai panašios ūkinės veiklos ir ilgus amžius trukusio prekybinio bei ekonominio bendravimo su rytų ir vakarų kaimynais išdava.

¹ Kanauka K. Arklių pakinktai Lietuvoje // Žemės ūkis. 1939. Nr. 4. P. 432—444.

² Pipiras J. Pakinktai ir kinkymas. V., 1952. P. 3—45.

³ Bernotienė S. Valstiečių susisiekimo priemonės XIX—XX a. // Iš lietuvių kultūros istorijos. V., 1958. T. 1. P. 210—211; Bernotienė S. Valstiečių sausumos susisiekimas // Lietuvių etnografijos bruožai. V., 1964. P. 434—436.

⁴ Литовцы // Народы Европейской части СССР. М., 1964. Т. 2. С. 48—49.

⁵ Dundulienė P. Žemdirbystė Lietuvoje (nuo seniausių laikų iki 1917 metų). V., 1963. P. 92, 98.

⁶ Viires A. Über die Herkunft und Verbreitung des Krummholzes im Pferdegesschirr // Studia ethnographica et folkloristica in honorem Bela Gunda. Debrecen, 1971. S. 427—449; Viires A. Typen des Pferdeanspanns im Baltikum in ihrer räumlichen und zeitlichen Verbreitung // Festschrift Mattias Zender: Studien zur Volkskultur. Sprache und Landesgeschichte. Bonn, 1972. S. 249—263.

⁷ Laniauskaitė J. Pakinktai darbinuose ratuose Lietuvoje XIX a. pabaigoje—XX a. pradžioje // Archeologiniai ir etnografiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1970 ir 1971 m. V., 1972. P. 131—141; Laniauskaitė-Morkūnienė J. Kinkymas pavalkais su viržiais Lietuvoje XIX a. II pusėje—XX a. I pusėje // Lietuvos TSR Mokslų Akademijos darbai. A serija. 1984. T. 4. P. 113—127; Laniauskaitė J. Kinkymas su antšonėmis Lietuvoje XIX a. pabaigoje—XX a. pirmojoje pusėje // Etnografiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1979 ir 1980 m. V., 1981. P. 71—72; Laniauskaitė-Morkūnienė J. Darbinių plėškių sudėtinės dalys ir medžiaga XIX a. II pusėje—XX a. I pusėje // Etnografiniai tyrinėjimai 1981 ir 1982 m. V., 1983. P. 65—67; Laniauskaitė-Morkūnienė J. Darbinio kinkymo plėškėmis būdai ir jų paplitimas Lietuvoje XIX a. II pusėje—XX a. // Ten pat. P. 67—69; Laniauskaitė-Morkūnienė J. Išeiginių pakinktų arealai Lietuvoje XIX a. pabaigoje—XX a. pirmojoje pusėje // Etnografiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1983 ir 1984 m. V., 1985. P. 56—58; Laniauskaitė-Morkūnie-

nė J. Pavalkų, kinkomų su lanku, sudėtinės dalys ir medžiaga XIX a. antrojoje pusėje—XX a. pirmojoje pusėje // Ten pat. P. 59—62.

⁸ Lappo J. 1588 metų Lietuvos Statutas. K., 1938. T. 2. P. 347.

⁹ Lepner T. Der Preusche Littauer. Danzig, 1744. S. 77.

¹⁰ Donelaičius K. Metai. K., 1940. P. 91; Jucevičius L. A. Raštai. V., 1959. P. 331, 366; Valančius M. Raštai. V., 1972. T. 1. P. 246, 251; Katkus M. Raštai. V., 1965. P. 91—92.

¹¹ Чарнецкий О. Заметки о литовцах // Архив Русского Географического общества (в Санкт-Петербурге). Разряд 53. Оп. 1. № 108. Л.3; Staugaitis J. Zanavykai // Švietimo darbas. K., 1921. Nr. 3/4 (kovas—balandis). P. 69; Radziukynas J. Džūkai // Dirva—Žinynas (Shenandoah, Pa). 1904. Balandis. P. 91.

¹² Šiaulių „Aušros“ muziejus. B. 49, 60.

¹³ Lietuvos istorijos ir etnografijos muziejus. Ikonografijos skyrius, aplankai X, XI.

¹⁴ Vilniaus universiteto Mokslinės bibliotekos Rankraščių skyrius (toliau — VUB RS). F. 81 (prof. P. Dundulienės vadovaujamų studentų ekspedicijų surinkta medžiaga).

¹⁵ Kauno M. K. Čiurlonio dailės muziejus (toliau — KČDM). Liaudies meno skyrius. La 1, fototeka.

¹⁶ Medžiaga saugoma Lietuvos istorijos instituto Etnografijos skyriuje (toliau — IIES). B. 144, 283, 284, 367, 368, 471, 474, 475, 483, 501, 520, 543, 611, 633, 634, 667, 797—799, 876.

¹⁷ Ten pat. B. 501.

¹⁸ Колчин Б. А. Новгородские древности: Деревянные изделия. М., 1968. С. 56.

¹⁹ Zr. Kanauka K. Min. veik. 437.

²⁰ Matuszewski J. Początki nowożytnego zaprzęgu konnego // Kwartalnik historii kultury materialnej. Warszawa, 1954. N 4. S. 662—663; Zak J. O genezie uprzęży konskiej na ziemiach Polskich // Ten pat. 1955. Nr. 3. P. 626, 630; Encyklopedia historii gospodarczej Polski do 1945 roku. Warszawa, 1981. S. 445.

²¹ Moszyński K. Kultura ludowa Słowian. Warszawa, 1967. T. 1. S. 674—675.

²² Eiliuota Livonijos kronika // Istorijos instituto biblioteka. Inv. Nr. 14 (vertimo mašinraštis). P. 226, 285; Matusas J. Senovės vežimai ir rogės // Ūkininko patarėjus. 1943.IX.10. Nr. 36. P. 6.

²³ Jablonskis K. Istorijos archyvas. T. 1: XVI a. inventoriai. K., 1934. P. 172, 285, 346, 358, 384, 403, 468, 509, 551, 532, 678.

²⁴ Lappo J. Min. veik. P. 473.

²⁵ Герберштейн С. Записки о московских делах. Спб., 1908. С. 215, 239, 248.

²⁶ Археографический сборник документов, относящихся к истории северозападной Руси. Вильна, 1867. Т. 3. С. 98.

²⁷ Цимерманис С. Альбом путешествия И. П. Штурна 1661—1662 годов как источник изучения истории материальной культуры Латвии // Источниково-ведческие проблемы истории народов Прибалтики. Рига, 1970. С. 106.

²⁸ Lepner T. Op. cit. P. 77.

²⁹ Lietuvos Mokslų Akademijos bibliotekos Rankraščių skyrius. F. 37. B. A-5820. L. 5. XVIII a. pab. Pašimšės dvaro dokumentai; B. A-6794. L. 8. 1831 m. Juodkaičių dvaro dokumentai; B. A-3301. L. 2. 1841 m. Pašerkšnės dvaro inventorių; F. 9. BF — 1727, 1728. L. 15, 24. 1771 ir 1778 m. Kalesnykų karmelitų vienuolyno valdos ir bažnyčios inventorių; VUB RS. B. A-4035. L. 5. 1756 m. Neravų palivarko inventorių; Utenos KM. Inv. Nr. 3259. Kuktiškių valsčiaus valstiečio pasogos sąrašas.

³⁰ Dundulienė P. Min. veik. P. 137—140.

³¹ Valančius M. Min. veik. P. 250—251.

³² Jucevičius L. A. Min. veik. P. 329.

³³ Ten pat. P. 330.

³⁴ Живописная Россия. С.-Петербург; Москва, 1882. Т. 3. С. 12.

³⁵ KČDM. Neg. 8116.

- ³⁶ Ten pat. Neg. 8119.
³⁷ Dundulienė P. Min. veik. P. 144.
³⁸ Эстонцы // Народы Европейской части СССР. М., 1964. Т. 2. С. 249;
 Viires A. Typen des Pferdeanspanns im Baltikum... Abb. 8, 9
³⁹ IIES. B. 797 (24).
⁴⁰ Tygodnik ilustrowany. Warszawa, 1889. Т. 14. N 346. S. 105.
⁴¹ Kanauka K. Min. veik. P. 435.
⁴² Valančius M. Min. veik. P. 250, 251.
⁴³ Kanauka K. Min. veik. P. 442.
⁴⁴ Jablonskis K. Min. veik. P. 384.
⁴⁵ IIES. B. 797 (23), (24).
⁴⁶ Moszyński K. Op. cit. P. 674; Viires A. Typen des Pferdeanspanns im Baltikum... Abb. 7, 10, 15.
⁴⁷ Jablonskis K. Min. veik. P. 295, 358, 384, 551.
⁴⁸ Lappo J. Min. veik. P. 473.
⁴⁹ Лернер Т. Op. cit. P. 77.
⁵⁰ Hartcknoch M. Alt und Neues Preussen. Königsberg, 1684. S. 386, 389, 401, 414, 417, 418, 428.
⁵¹ Glagau O. Reportažai apie vakarinius lietuvius // Lietuvininkai. V., 1970. P. 243.
⁵² Чарнецкий О. Указ. соч. С. 3 об.
⁵³ Pipiras J. Min. veik. P. 33—34.
⁵⁴ Kanauka K. Min. veik. P. 436.
⁵⁵ Moszyński K. Op. cit. P. 674—675; Burszta J. Transport i komunikacja // Kultura ludowa Wielkopolski. Poznań, 1964. Т. 2. S. 670; Bielenstein A. Die Holzbauten und Holzgeräte der Letten. Petrograd, 1918. Т. 2. S. 562; Pietkiewicz K. Etnografja Łotwy; Kultura materialna. Wrocław, 1967. S. 179; Viires A. Typen des Pferdeanspanns im Baltikum... S. 257—259.

Gauta 1991 m. rugpjūčio mėn.

Zusammenfassung

JANINA MORKŪNIENĖ

DIE ARTEN DES EINSPANNENS DER PFERDE UND IHRE AREALE IN LITAUEN IN DER 2. HÄLFTE DES 19. JH. UND IN DER 1. HÄLFTE DES 20. JAHRHUNDERTS

Zum Einspannen der Pferde wurden in Litauen in der 2. Hälfte des 19. Jh. und in der 1. Hälfte des 20. Jh. drei Komplexe des Geschirrs verwendet: Kummet mit einem Krummholz; Kummet mit Strängen; Sielengeschirr. Abhängig von verschiedenen Arten des Geschirrs und der Zahl der anzuspännenden Pferde wurden am häufigsten die Einspanner verwendet: Kummet mit einem Krummholz; Kummet mit Strängen; Sielengeschirr und Zweispänner: Kummet mit Strängen; Sielengeschirr. Nur bei den besonders schweren Lasten wurden 3—4 mehr Pferde in einer Reihe oder nacheinander je zwei angespannt. Zum feierlichen Begräbnis wurden von den Bauern auch 4 Pferde angespannt.

Das Einspannen mit dem Krummholz ist nach Litauen aus dem Osten gekommen und wurde schon im 16. Jh. weit und breit verwendet.

Nach den Forschungsergebnissen umfaßte der Einspanner mit dem Kummet und Krummholz Ende des 19. und Anfang des 20. Jh. die Rayons von Māžeikiai, Akmenė, Joniškis und die nördlichen Ränder des Rayons Skuodas. Zum erwähnten Areal gehörte auch ein Teil des Rayons Šiauliai bis zum Fluß Venta. Die westliche Grenze dieses Areals verlief durch das Städtchen Tyruliai bis zum Fluß Sušvė, ungefähr bei Šaukėnai, weiter den Fluß Sušvė entlang bis Nevėžis und die Nevėžis entlang bis Nemunas. Östlich von diesem Territorium spannten die Bauern ihre Pferde vor die Transportmittel mit dem Kummet und Krummholz an. Dieses Pferdegeschirr wurde auch im südlichen Teil des Rayons Lazdijai sowie im südlichen Teil von Mittellitauen zwischen Dubysa und Nevėžis verwendet.

Mit dem Sonntagskummet und Krummholz wurde Ende des 19. Jh. und Anfang

des 20. Jh. in Hochlitauen und Dzukenland sowie im nördlichen Teil von Niederlitauen, die lettische Grenze entlang angespannt. In diesem Areal verwendeten die Bauern in den 30er und 40er Jahren des 20. Jh. für das Sonntagseinspannen auch Sonntagskummet mit Strängen, seltener Sonntagssielengeschirr.

Das Anspannen mit dem Kummet und Strängen ist für Westeuropa charakteristisch. In der 2. Hälfte des 19. Jh. und in der 1. Hälfte des 20. Jh. wurde mit Kummet und Strängen in ganz West- und Ostlitauen, ausgenommen den südlichen und südwestlichen Teil von Niederlitauen, Suwalkenland ohne südlichen Teil und das rechte Ufer von Nemunas in Südostlitauen gepflügt und geeeggt. Angespannt mit Kummet und Strängen fuhren die Bauern in Niederlitauen (außer Memelgebiet) und in Mittellitauen. In der 30er und 40er Jahren spannten die reicheren Bauern ihre Pferde mit festlichem Sielengeschirr und Sonntagskummetgeschirr in Hochlitauen und zum Teil in Dzukenland an. In den 20er—40er Jahren des 20. Jh. spannten auch die Fuhrleute ihre Pferde mit Kummet und Strängen in den Städten und kleinen Städtchen Litauens an.

Das Sielengeschirr kam nach Litauen über Polen und Ostpreußen aus Deutschland. In der 2. Hälfte des 20. Jh. bildete das Einspannen mit dem Sielengeschirr ein einheitliches Areal, das das Memelgebiet und Suwalkenland umfaßte. Ende des 19. Jh. und Anfang des 20. Jh. und besonders in den 30er—40er Jahren des 20. Jh. wurde es in Niederlitauen sowie in Mittellitauen, hier wurde aber parallel das Kummet mit Strängen verwendet. Bei feierlichen Anlässen wurde hier mit Sielengeschirr angespannt. Nach dem 1. Weltkrieg, nachdem sich soziale, ökonomische und politische Bedingungen verändert hatten und zum Teil unter dem Einfluß der Anregungen seitens der landwirtschaftlichen Kammer und der Presse, wurde das Einspannen mit einfacherem und billigerem Geschirr, Sielengeschirr, in den Wirtschaften der reicheren Bauern in Hochlitauen (in den Rayons Kaišiadorys, Prienai, Alytus, Širvintos, Trakai) praktiziert. In den 30er—40er Jahren des 20. Jh. verwendeten die Bauern in Ostlitauen und Dzukenland manchmal das Sielengeschirr zum Eggen, aber bei feierlicheren Anlässen spannten sie ihre Pferde mit dem Kummet und Krummholz, seltener mit dem festlichen Sielengeschirr, an.

Im Pferdegeschirr und in den Arten des Einspannens spiegelt sich deutlich in Litauen der westliche und der östliche Kultureinfluß wider, d. h. Litauen befand sich in der Markscheide dieser Kulturen.

Trumpal apie autore

Janina Morkūnienė (g. 1940 m.), Lietuvos istorijos instituto Etnografijos skyriaus jaun. moksl. bendradarbė (nuo 1969 m.). Tyrinėja Lietuvos valstiečių susisiekimo priemones, pakinktų kompleksus, kinkymo būdus, susisiekimo priemonių gamybos organizavimą XIX—XX a. Šia tema yra paskelbusi studiją bei straipsnių.